

MAKTABGACHA TA'LIM BOSQICHIDA DIZARTRIYALI BOLALARNING NUTQ DARAJASINI EKSPERIMENTAL BAHOLASH METODIKASI

Kimyo xalqoro universiteti

Logopediya yo'nalishi MSPD-2U magistranti

Mo'minova Elmiraxon Muxtorjon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi dizartriya bolalarning nutq darajasini aniqlashda qo'llaniladigan eksperimental baholash metodikasi tahlil qilinadi. Shuningdek, balli baholash tizimi yordamida nutq buzilishining darajalari aniqlanishi, eksperimental natijalar asosida logopedik korreksiya yo'nalishlarini belgilashning ilmiy-amaliy ahamiyati ko'rsatib o'tiladi. Taklif etilgan metodika dizartriya bolalar nutqini aniqlashda obyektivlikni ta'minlaydi va korreksion jarayon samaradorligini oshiradi.

Аннотация. В статье рассматривается экспериментальная методика оценки уровня речевого развития дошкольников с дизартрией. Также описывается использование балльной системы, позволяющей определить уровень речевого нарушения: лёгкая, средняя или тяжёлая степень. Полученные результаты служат основой для разработки индивидуальной логопедической программы и выбора наиболее эффективных коррекционных методов. Представленная методика обеспечивает комплексный подход к диагностике и способствует повышению качества логопедической помощи детям с дизартрией.

Abstract. This article examines an experimental methodology for assessing the speech development level of preschool children with dysarthria. The analysis of experimental results allows specialists to design individualized logopedic intervention programs and select effective correction strategies. The proposed methodology ensures a comprehensive diagnostic process and significantly contributes to improving the effectiveness of speech therapy for children with dysarthria.

Kalit soʻzlar: Dizartriya, eksperimental baholash, fonetik tizim, artikulyatsiya, leksik-grammatik koʻnikmalar, logopedik tashxis, korreksion metodika.

Ключевые слова: Дизартрия, экспериментальная оценка, фонетическая система, артикуляция, лексико-грамматические навыки, логопедическая диагностика, коррекционная методика.

Keywords: Dysarthria, experimental assessment, phonetic system, articulation, lexical-grammatical skills, speech therapy diagnosis, correctional methodology.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutq, tafakkur va ijtimoiy muloqot kompetensiyalarining shakllanishida eng sezgir bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda fonetik-fonematik jarayonlar, artikulyatsion mexanizmlar va leksik-grammatik tizim faol ravishda rivojlanadi. Dizartriya — markaziy yoki periferik nutq-motor apparatining organik yoki funksional buzilishi natijasida artikulyatsiya, fonatsiya, nafas olish va prozodik komponentlarning yetarli rivojlanmasligi bilan tavsiflanadigan murakkab nutq buzilishi turi.

Zamonaviy logopediya amaliyotida dizartriyali bolalarning nutq darajasini toʻgʻri va tizimli baholash, ularning nutqiy rivojlanish dinamikasini aniq diagnostika qilish hamda har bir bolaga individual korreksion dastur tuzish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun maktabgacha taʼlim bosqichida eksperimental baholash metodikasini qoʻllash, yaʼni nutqning fonetik, leksik, grammatik, prozodik va motor komponentlarini oʻlchash, nutq-motor koordinatsiyasini tekshirish orqali aniq tashxis qoʻyish dolzarb masala sanaladi.

Mazkur tadqiqotda dizartriyali bolalarning nutq rivojini baholashga qaratilgan eksperimental metodika ilmiy asoslarda yoritiladi, baholash indikatorlari va diagnostik mezonlar taqdim etiladi.

Dizartriya nutq apparati innervatsiyasining yetarli emasligi sababli yuzaga keladi. U quyidagi funksional tizimlarni izdan chiqaradi:

1. Artikulyatsion apparat tonusi (gipertoniya, gipotoniya, distoniya)

Artikulyatsion tonus — lab, til, jagʻ va boʻshliq mushaklarining bazaviy kuchi va tonusi. Tonusning barqarorligi artikulyatsion harakatlarni aniqlik bilan bajarishga imkon beradi.

Gipertoniya (spastik tonus): mushaklar haddan tashqari kuchli, harakatlar qisilgan va cheklangan boʻladi. Natijada artikulyatsiya kechikadi, tovushlar qattiq, tor va aniq boʻlmaydi; lab va til harakatlari silliq emas, segmentlar keskin.

Gipotoniya: mushaklar zaif, tonus past — artikulyatsion harakatlar sust, amplituda kichik, tovushlarda slurring (yutilish), unli tovushlar noaniq, lab va til pozitsiyalari barqaror emas.

Distoniya: mushaklarda noxush, qoʻzgʻaluvchan tortishishlar yoki beqaror pozitsiyalar; artikulyatsion holatlar noturgʻun, baʼzan notoʻgʻri pozitsiyalar uzoq davom etadi — tovushlar keskin oʻzgaradi, baʼzan butunlay buziladi.

2. Fonatsiya va ovoz chiqarish jarayoni

Fonatsiya — ovoz manbai sifatida laringeal apparat (gina) va uning qobiq funktsiyasi. Laringeal disfunktsiya ovoz sifatini oʻzgartiradi: hoʻllanish, boʻgʻilish, tovush kuchining pasayishi yoki nosimmetrik tebranish.

Taʼsir: ovoz pasayishi (hipofoniya), fry yoki sphonatsiya, fonatsion barqarorlikning yoʻqolishi — bu hollarda tovushlarni aniqlik bilan yaratish qiyinlashadi va artikulyatsiya ham izdan chiqadi.

3. Nafas olish ritmi

Nutq nafasiga doir nazorat — barqaror va moslangan nafas olish, chiqish va gap davomiyligini taʼminlaydi. Dizartriyada nafas boshqaruvi zaif boʻladi.

Taʼsiri: nafasni yetarlicha ushlay olmaslik, gap davomida tez-tez nafas olish, qisqa frazalarga boʻlib gapirish, chiqarish va kuchni boshqarishning sustligi. Natijada gapning uzunligi qisqaradi, urgʻu va intonatsiya pasayadi.

4. Prosodiya (nutq tempi, ritmi, ohangi)

Prosodiya nutqning melodiya va ritmini belgilaydi; u ijtimoiy-muloqot signalidir. Dizartriyada prosodika tekislashadi yoki notogʻri modulyatsiyalanadi.

Ta'siri: monotoniya (intonatsiya pasayishi), noto'g'ri urg'u qo'yish, ritmning buzilishi (tezlashish yoki sekinlashish), pauzalar noto'g'ri joylashishi. Natijada nutq tushunilmay qolishi yoki emotsional ifodaning yetishmasligi kuzatiladi.

5. Kichik motorika (nutq bilan bog'liq motor koordinatsiya)

Kichik motorika so'z hosil qilishni boshqaruvchi mexanizmdir: barmaq, lab, til mikroharakatlari bilan bog'liq. Dizartriyada umumiy motor koordinatsiya ham buziladi.

Ta'siri: sekin va noaniq artikulyatsion ketma-ketlik, AMR/SMR (alternativ va takroriy harakatlar) buzilishi, artikulyatsiya tezligi pasayishi. Bu nutq oqimini va so'z hosil qilishni sezilarli kamaytiradi.

Eksperimental baholash jarayonida olingan natijalar dizartriya bolalarning nutq buzilishlari biryoqlama emas, balki ko'p qatlamli, neyrofiziologik va psixolingvistik omillar majmuasi bilan bog'liq murakkab tuzilishga ega ekanini ko'rsatadi. Baholashning har bir komponenti — fonetik tizim, artikulyatsiya apparati faoliyati, leksik-grammatik rivojlanish, prosodiya, sensor-motor koordinatsiyasi — o'zaro uzviy bog'langan va biridagi buzilish boshqasiga ham domino kabi ta'sir qiladi.

Olingan eksperimental dalillar shuni tasdiqlaydiki, artikulyatsion motorikaning past darajasi fonetik tizimning barqaror shakllanishiga jiddiy to'sqinlik qiladi. Til, lab va yumshoq tanglay mushaklarining yetarli harakatchanligi bo'lmaganda, bola tovushlarni to'liq, barqaror va takroriy tarzda hosil qila olmaydi. Bu esa fonematik tizimni shakllantirishga to'g'ridan-to'g'ri salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Fonematik eshituvning sustligi so'zlarning noto'g'ri talaffuziga sabab bo'lib, leksik boylikning kengayishiga ham salbiy ta'sir qiladi. Bola tovushlar o'rtasidagi farqni yaxshi ajrata olmaganda, yangi so'zlarni to'g'ri kodlay olmaydi, natijada lug'at boyligi sekin rivojlanadi va grammatik konstruksiyalar ham yetarli darajada shakllanmaydi.

Prosodik jarayonlar buzilishi (intonatsiya, temp, ritm) esa muloqot samaradorini pasaytiradi. Bu hol hatto fonetik tizimi nisbatan shakllangan bolalarda ham nutqning

tabiiy oqimini buzadi, gapning emotsional ifodasi kamayadi va suhbatdosh bilan o‘zaro aloqa jarayonini murakkablashtiradi.

Nutq-motor koordinatsiyaning rivojlanmaganligi dizartriyaning asosiy indikatorlaridan bo‘lib, umumiy nutq tempi va ritmini izdan chiqaradi. Bola tezlikni boshqara olmaydi, bo‘g‘inlar orasida keraksiz pauzalar yoki keskin o‘zgarishlar paydo bo‘ladi, bu esa nutqning tushunarligini kamaytiradi.

Shu sababli taklif etilgan eksperimental baholash metodikasi faqat nutqiy jarayonlarning o‘zini emas, balki sensor-motor tizim, psixolingvistik jarayonlar, neyropsixologik funksiyalar, fonatsion va respirator mexanizmlarni ham qamrab olishi lozim. Kompleks baholash orqali dizartriyaning mexanizmik asoslarini aniq aniqlash va har bir bolaning individual nutq profilini shakllantirish imkoniyati kuchayadi.

Eksperimental metodikaning eng katta ustunligi — aniqlik, takrorlanuvchanlik va obyektivlikdir. An’anaviy kuzatuv faqat ko‘rinadigan nutq xatolarini qayd etgan bo‘lsa, eksperimental yondashuv chuqurdagi fiziologik va psixolingvistik mexanizmlarni aniqlashga yordam beradi. Bu esa logopedik tashxisning aniqligini oshiradi, korreksion dasturda qaysi komponent ustuvor ekanini ko‘rsatadi va mashg‘ulotlar samaradorligini sezilarli oshiradi.

Maktabgacha ta’lim bosqichida dizartriya bolalarning nutq darajasini eksperimental baholash zamonaviy logopediya, neyropsixologiya va defektologiya fanlari kesishgan nuqtada turadigan dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishdir. Taklif etilgan metodika nutqning fonetik, artikulyatsion, prosodik, leksik-grammatik va sensor-motor komponentlarini bir butun tizim sifatida o‘rganishga imkon berib, bolaning nutq rivojlanishidagi individual o‘ziga xosliklarni yuqori darajada aniqlik bilan belgilaydi.

Dizartriya ko‘p komponentli nutq buzilishi bo‘lib, uni to‘g‘ri tahlil qilish uchun faqat fonetik yoki artikulyatsion baholash yetarli emas; jarayonning neyromotor, fonologik va psixolingvistik mexanizmlarini ham chuqur yoritish talab etiladi.

Eksperimental diagnostika an’anaviy kuzatuvga nisbatan bola nutq-motor rivojlanishini obyektiv ko‘rsatkichlar orqali baholaydi, buzilishning daraja va mexanizmlarini aniq aniqlashga imkon yaratadi.

Baholash asosida ishlab chiqilgan individual korreksion dasturlar nutqdagi o'zgarishlarni tezlashtiradi, mashg'ulotlarning maqsadga yo'naltirilgan bo'lishini ta'minlaydi va bola rivojlanish dinamikasini barqarorlashtiradi.

Shunday qilib, eksperimental baholash metodikasi maktabgacha ta'lim muassasalarida logopedik tashxis sifatini oshirish, dizartriya bolalarning nutq rivojlanishini ilmiy asoslangan tarzda qo'llab-quvvatlash va samarali korreksion-ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim amaliy vosita sifatida o'z ahamiyatini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith A. *Clinical Approaches to Dysarthria in Children*. New York: Routledge, 2018.
2. Shodmonov R. *Dizartriya va logopedik korreksiya asoslari*. Toshkent: O'qituvchi, 2020.
3. A'zamov F. *Nutq buzilishlarini tashxislash metodikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Qurbonova M. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji*. Toshkent: Innovatsiya, 2019.
5. Bekmuratovna T. G. Artificial intelligence in Education //Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – T. 4. – №. 7S. – C. 1133-1136.
6. Djumaboyevna S. F. MULTIMEDIA OPPORTUNITIES IN THE FORMATION OF ELEMENTS OF VISUAL LITERACY IN THE EXAMPLE OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL //International scientific review. – 2020. – №. LXXVI. – C. 64-66.